

ЛЕКЦІЯ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ ТА ЕКОНОМІКИ

План:

1. Методика викладання географії (економіки) як педагогічна наука. Зв'язок методики викладання з географічною та економічною науками, дидактикою, психологією, логікою і шкільною практикою. Головні проблеми і методи наукових досліджень у галузі методики навчання географії та економіки. Принципи географічної та економічної освіти і їх сучасні тенденції розвитку. Особливості організації і роль науково-дослідницької роботи вчителя та вдосконалення своєї професійної майстерності.

1. Об'єкт та предмет дослідження МВГ.
2. Завдання та проблеми методики викладання географії.
3. Зв'язок МВГ з іншими науками.
4. Структура МВГ.
5. Методи науково-педагогічних досліджень у МВГ.
6. Вимоги суспільства до підготовки вчителя географії на сучасному етапі.

1. Об'єкт та предмет дослідження МВГ

Існують різні підходи щодо визначення поняття «методика викладання географії».

Методика викладання географії (за І. С. Матрусовим) – це наука про цілі, завдання і зміст географії як шкільного навчального предмету; наука про методи і форми організації навчання географії для досягнення цілей освіти, розвитку та виховання школярів.

Методика викладання географії (за С. Коберником) – це наука про закономірності й особливості процесу навчання географії в школі. Вона розробляє і встановлює раціональні методи і прийоми, засоби і форми організації навчальної діяльності, під час якої відбувається свідоме оволодіння учнями системою знань із шкільного курсу географії та формуються відповідні уміння і навички щодо застосування цих знань.

Методику не можна розглядати як сукупність рекомендацій і порад щодо використання певних методів та прийомів навчання. МВГ як дидактика шкільної географії вміщує в собі **теоретичні і прикладні аспекти**.

До основних **методологічних і теоретичних проблем**, які досліджує МВГ належать:

об'єкт, предмет і методи науково-педагогічних досліджень;

історія розвитку шкільних курсів географії (ШКГ) та МВГ в нашій країні та за кордоном;

цілі та завдання навчання предмету в цілому та окремих курсі шкільної географії;

принципи відбору змісту навчання географії;

структура та зміст шкільної географії;

проблема забезпечення єдності навчання, розвитку та виховання учнів, формування у них наукового світогляду, розвитку особистості учня в процесі навчання;

психолого-педагогічні основи навчання географії, тобто принципи і закономірності процесу навчання географії.

Знання теоретичних засад МВГ озброює вчителя необхідним методичним апаратом для самостійної творчої педагогічної діяльності, сприяє зростанню методичної майстерності та підвищенню професійного рівня вчителя.

Прикладні аспекти МВГ включають:

розробку методик, які відображають діяльність вчителя та учнів в процесі навчання;

розробку шляхів реалізації завдань розвитку та виховання школярів на уроках географії;

розробку методики проведення різноманітних форм організації навчання географії (уроки, екскурсії, консультації тощо);

розробку методики застосування різноманітних методів і прийомів, а також засобів навчання географії.

Розробляючи теоретичні питання, методисти постійно звертаються до практики навчання, здійснюють конкретну допомогу вчителям, узагальнюють педагогічний досвід навчання географії, визначають принципи і закономірності засвоєння географічних знань і вмінь школярами.

Таким чином, **об'єктом дослідження МВГ** в широкому розумінні є система шкільної географічної освіти, у більш вузькому розумінні – процес навчання географії.

Предметом дослідження МВГ виступають структура і зміст шкільної географічної освіти, а також закономірності, принципи, методи, засоби, форми організації та технології навчання географії в школі. Паралельно досліджується й виховне значення ШКГ.

3. Завдання та проблеми методики навчання географії.

Перед сучасною МВГ постають такі **завдання**:

1. Визначення мети навчання географії, розкриття освітньої та виховної ролі шкільної географії. Тобто МВГ повинна давати відповідь на питання «Для чого вивчати географію в школі?». Слід враховувати, що мета навчання може бути поставлені на різних рівнях. Глобальною метою навчання географії в школі (метою вивчення всіх курсів) є формування географічної картини світу в учнів. Свою мету і завдання має кожен курс географії, кожен розділ і кожна тема. Крім

того, мета ставиться перед кожним уроком географії (триєдина мета).

2. Відбір та удосконалення змісту шкільних курсів географії. Тобто МВГ відповідає на питання «Чому вчити на уроках географії?». Перед МВГ стоїть завдання здійснити відібрати з великого обсягу наукового матеріалу той, який складає підґрунтя географічних знань і необхідний кожній людині в житті. Відбір змісту навчального матеріалу називають генералізацією. Крім того необхідний для вивчення в школі матеріал необхідно привести в певну послідовність, розподілити за класами і розділами, узгодивши його з віковими особливостями учнів та з учбовими програмами з інших дисциплін. Ця послідовність у розподілі навчального матеріалу за класами може дуже розходитися з логікою самої науки. Головне, цей розподіл повинен враховувати вік учнів та рівень їх розумових здібностей. З часом, зміст шкільної географії дещо змінюється і вдосконалюється. Тому об'єктивним процесом є зміна час від часу навчальних програм.

3. Розробка ефективних методів і прийомів навчання, нових технологій навчання. На сьогодні урок географії не можна вкласти в просту схему, за якою вчитель спочатку опитує учнів, потім викладає сам матеріал та проводить його закріплення. Сучасні учні потребують позитивних стимулів (мотивації) навчання, активної пізнавальної діяльності на уроці. Крім того, змінилося й основне завдання всієї системи освіти. На сьогодні головне завдання навчання – всебічний розвиток особистості учня.

Реалізація цього завдання потребує адекватної методики викладання, в основі якої лежать активна самостійна пізнавальна діяльність учнів, розвиток умінь здобувати та використовувати інформацію, використовувати знання на практиці. Тобто дуже важливо підготувати учнів до життя в мінливих реаліях сучасності.

4. Визначення й обґрунтування різних форм організації навчання географії.

5. З'ясування особливостей здобування учнями географічних знань, умінь і навичок.

Тобто МВГ озброює майбутнього вчителя знання методів, форм, технологій навчання географії, умінням організувати процес навчання географії, який буде забезпечувати досягнення триєдиної мети – навчальної (освітньої), розвивальної та виховної. Таким чином, МВГ відповідає на питання «Як навчати географії в школі?».

До основних *проблем сучасної МВГ* належать:

1. Приведення змісту, структури й обсягу шкільної географії у відповідність до вимог часу.
2. Вдосконалення шкільних підручників і методичних посібників з географії.
3. Удосконалення методів, прийомів, засобів і форм організації навчання

географії.

4. Розробка шляхів активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку навичок самостійного здобування знань учнями.
5. Розробка методики застосування інноваційних технологій та сучасних технічних засобів навчання географії.
6. Впровадження і поширення нетрадиційних методик навчання, розроблених творчо працюючими вчителями та експериментально перевірених.
7. Удосконалення змісту і організації позакласної роботи з географії тощо.

4. Зв'язок МВГ з іншими науками.

МВГ, як одна з педагогічних наук, найтісніше пов'язана з *педагогікою*. Як відомо, основними складовими педагогіки є дидактика (теорія навчання) та теорія виховання. Дидактика вивчає те, що є спільним в процесі навчання будь-якому предмету (тобто загальні принципи і закономірності навчання); обґрунтовує і розкриває методи, прийоми, засоби і форми організації навчання.

Дидактика є основою будь-якої методики викладання, оскільки розкриває, як саме загальні закономірності, принципи і правила навчання можна застосовувати. Отже, дидактика розробляє для методики загальні методологічні положення. Методика ж показує як їх застосовувати при викладанні конкретного предмету. З іншого боку, дидактика спирається на методику викладання предметів, тому що будь-яке теоретичне дослідження повинно бути перевірене на практиці, під час викладання конкретного предмету. Тобто методика дає дидактиці емпіричний матеріал для теоретичного аналізу й узагальнення.

Нерозривність процесів навчання і виховання зумовлює зв'язки МВГ з *теорією виховання*.

Дуже тісні зв'язки МВГ має також з *психологією*, яка вивчає вікові та індивідуальні психологічні особливості дітей, закономірності їх психічної діяльності, які треба враховувати в процесі навчання. При розробці методів та прийомів навчання географії використовуються дані педагогічної психології про закономірності мислення, пам'яті, уваги, формування умінь і навичок у дітей різного віку. Психофізіологічні особливості учнів різного віку враховуються також при відборі змісту і виборі методів навчання. Особлива роль психології полягає у розробці мотивів навчання, розвитку пізнавального інтересу до предмету тощо. Крім того, кожен вчитель має володіти вміннями визначати індивідуальні психологічні особливості учнів і враховувати їх в процесі навчання. МВГ пов'язана також з усіма складовими *географічної науки*, які складають зміст шкільної географії (курси фізичної та соціально-економічної географії, геології, кліматології, картографії, гідрології, географії ґрунтів, загального землезнавства тощо). При розробці змісту шкільної географії увага зосереджена на відборі в ній основ географічної науки. Крім того, специфіка географічних наук впливає на вибір методів і засобів навчання. Наприклад, на уроках застосовуються такі

специфічні для географії методи, як картографічний, метод спостережень тощо. Серед засобів навчання на уроках географії ведуче місце належить картам як основному джерелу знань та засобу операційної діяльності учнів.

Велике значення мають зв'язки МВГ з *логікою*. Це пов'язано зі зростанням у змісті шкільної географії ролі теоретичних питань. Географічні поняття є категорією мислення. Важливе значення на уроках географії має формування знань про географічні закономірності. Задля успішного засвоєння учнями географічних понять і закономірностей вчитель повинен сформувати в учнів прийоми логічного мислення, такі як: аналіз, синтез, абстрагування, порівняння, узагальнення тощо.

Простежуються також зв'язки МВГ з *історією, біологією, фізикою, математикою, хімією, астрономією* тощо. Ці зв'язки зумовлені необхідністю встановлювати між предметні зв'язки в процесі навчання географії задля забезпечення системності знань учнів та їх всебічного розвитку.

Структура МВГ

В структурі МВГ умовно можна виокремити дві складові:

1. Загальна МВГ

2. Окремі методики

Загальна МВГ розглядає весь процес навчання географії в школі в цілому. Вона вивчає те, що є спільним для викладання всіх курсів географії. Загальну МВГ можна назвати *дидактикою шкільної географії*, оскільки вона розглядає теоретичні і методологічні питання:

закономірності, принципи, методи, засоби, форми організації та технології навчання географії;

структуру і зміст шкільної географічної освіти;

послідовність вивчення курсів;

між предметні зв'язки тощо.

І.С. Матрусов пропонує поділяти загальну МВГ на загальну методику навчання фізичної географії та загальну методику навчання соціально-економічної географії.

Окремі методики – це конкретні методики навчання окремих шкільних курсів географії. Вони конкретизують основні положення загальної методик на прикладі різних частин шкільного курсу географії.

Окремі методики стосуються основних географічних курсів в школі:

6-й клас – загальна географія

7-й клас - фізична географія материків та океанів

8-й клас - фізична географія України

9-й клас – соціально-економічна географія України

10-й клас – соціально-економічна географія світу.

Специфіка кожного курсу полягає у:

меті, завданнях та змісті;

формуванні системи географічних знань;

комплексі методів і прийомів, які можна застосовувати;

засобах навчання;

формах організації навчання;

можливостях для виховання і розвитку школярів тощо.

5. Методи науково-педагогічних досліджень у МВГ.

Будь-яке дослідження в галузі МВГ має такі основні етапи:

- накопичення фактів;
- їх класифікація та відповідний аналіз;
- формулювання висновків;
- складання практичних методичних рекомендацій.

На різних етапах застосовуються різні методи науково-педагогічних дослідження. Під **методами дослідження** розуміють способи ведення досліджень.

У МВГ використовуються різноманітні методи досліджень, як групуються в дві групи:

1. Методи теоретичного рівня застосовуються на етапі осмислення фактів та побудови гіпотез і теорій. Вони забезпечують дослідника науковою методологією та методикою дослідження.

2. Методи експериментально-емпіричного рівня використовуються на етапах дослідження, коли відбувається накопичення фактів з проблеми дослідження, а також на етапі перевірки та уточнення отриманих результатів дослідження.

На перших етапах розвитку МВГ як науки переважно використовувалися методи експериментально-емпіричного рівня. Але останнім часом посилилася увага до теоретичних методів.

Вибір методів дослідження залежить від поставлених цілей і завдань.

До **методів теоретичного рівня** належать:

літературний (вивчення педагогічної спадщини);

статистично-математичні методи;

історичний;

порівняльний;

системно-структурний аналіз тощо.

Літературний метод (вивчення педагогічної спадщини) застосовується на початку дослідження певної проблеми і передбачає знайомство з літературою з питання, що вивчається. Цей метод дозволяє відібрати для порівняння і аналізу матеріали, отримані іншими дослідниками; позбавляє від необхідності відбору даних, які вже були опубліковані; дозволяють розкрити теоретичні основи дослідження, а також скласти уявлення про ступінь вивчення того чи іншого питання. У дослідженнях з МВГ застосовується аналіз філософської літератури, вивчаються роботи в галузі дидактики, психології, логіки, методична література тощо.

Статистично-математичні методи дослідження використовуються в методичних дослідженнях з метою обробки результатів дослідження. Відбір кількісних показників, їх систематизація та аналіз дуже важливі для дослідження, так як ці показники є найбільш ефективними критеріями багатьох педагогічних явищ. За допомогою кількісних показників можна судити про ефективність педагогічних засобів та методів навчання, які застосовуються.

Порівняльний метод дозволяє проводити критичний аналіз окремих систем знань і педагогічній науці та в шкільних курсах географії. Це дозволяє визначити найбільш загальні і специфічні особливості змісту питання, яке досліджується.

Історичний метод дозволяє розглянути будь-яке питання в динаміці, виявити основні напрями розвитку проблеми в різні періоди і з цих позицій оцінити їх стан.

Системно-структурний аналіз – це загальнонауковий, міждисциплінарний метод пізнання складного об'єкту (системи) в специфічній для нього цілісності і з метою виявлення головних і підпорядкованих елементів цього об'єкту (системи). Важливою є можливість системи розпадатися на підсистеми. Роль системи у МВГ зазвичай виступає процес навчання географії або навчальний матеріал з географії, а їх складові є елементами цієї системи.

До **методів експериментально-емпіричного рівня** належать:

спостереження за роботою колег;

вивчення шкільної документації;

анкетування, бесіди з вчителями, адміністрацією шкіл, учнями;

математично-статистичні методи;

педагогічний експеримент тощо.

Спостереження – це найпоширеніший метод вивчення та узагальнення досвіду інших вчителів, аналізу власної педагогічної діяльності. Уміння спостерігати є дуже важливим для педагога.

Види спостережень:

1. Самоспостереження – це своєрідний самоконтроль і спостереження за учнями. Воно допомагає вчителю уникнути повторення помилок, сприяє підвищенню педагогічної майстерності і авторитету серед учнів, стимулює до урізноманітнення методів і форм навчання тощо.

2. Об'єктивне спостереження дає підстави спостерігачеві робити певні висновки щодо педагогічного процесу, дозволяє запозичити щось корисне у колег або, навпаки, порадити колезі більш ефективні методи і прийоми для вивчення певної теми чи розділу навчальної програми, виконання практичної роботи тощо. Об'єктивне спостереження триваліше, ніж інші види спостережень, і його висновки є вагомішими. Об'єктивне спостереження передбачає аналіз роботи кількох учителів і багатьох учнів з метою вивчення певної системи навчання і поширення педагогічного досвіду.

3. Наукове спостереження у МВГ характеризується комплексністю і цілеспрямованістю. Основним чинником при цьому виступає мета дослідження, яка орієнтує дослідника на проведення спостережень у заздалегідь визначеному напрямку. Наприклад, дослідження ефективності використання опорно-інформаційних схем в процесі навчання географії. Мету ж спостереження визначають, виходячи із практичних завдань дослідження.

Об'єктами спостережень у МВГ можуть бути методи і прийоми навчальної діяльності, організація самостійної роботи учнів в процесі навчання географії, застосування тих чи інших інноваційних технологій на уроках географії тощо.

Об'єктивність результатів спостереження забезпечується глибоким аналізом уроку. Аналіз уроку – це одна з форм контролю якості роботи вчителя і водночас засіб підвищення рівня педагогічної майстерності вчителя. Він допомагає вчителю усунути помічені недоліки і закріпити успіхи. Аналіз системи уроків одного вчителя дає змогу зробити певні висновки і узагальнення щодо його фахової та методичної майстерності.

Вивчення шкільної документації дає змогу визначити систему роботи вчителя географії та з'ясувати якість знань учнів. При цьому аналізуються класні журнали, календарно-тематичні та поурочні плани, методичні розробки, щоденники, зошити, контруні карти, зошити для практичних робіт тощо. Аналіз документації має певну мету. Наприклад, аналіз класних журналів має на меті отримати уявлення про успішність і якість навчання, а також аналіз системи форм і методів контролю знань, які застосовує вчитель. Так, якщо накопичення оцінок незначне, то це означає, що вчитель надає перевагу усним формам контролю знань.

Анкетування в педагогіці та методиці набуло популярності останнім часом.

Однією з його переваг є те, що воно дає змогу отримати інформацію від великої кількості осіб. Анкетування застосовують для оцінки певних явищ, фактів, подій. Цей метод доцільно поєднувати з іншими. Послідовність застосування анкетування:

- складання запитань анкети;
- поширення і збирання заповнених анкет;
- обробка та наліз відповідей;
- формулювання висновків та вироблення рекомендацій.

Бесіди з учителями та учнями дають уявлення про досвід роботи вчителів, про інтерес учнів до предмету, про якість викладання, про враження учнів від уроку тощо.

Математично-статистичні методи доповнюють і конкретизують інші методи педагогічних досліджень. Вони дозволяють проаналізувати кількісні характеристики педагогічних явищ, що досліджуються. Основне завдання цієї групи методів є відбір, групування, аналіз кількісних показників педагогічних явищ і процесів. Все частіше у МВГ застосовують комп'ютерний спосіб обробки результатів дослідження.

Педагогічний експеримент – це наукове дослідження процесу навчання з метою перевірки правильності наукової гіпотези дослідження.

За формою проведення педагогічний експеримент буває:

1. **Природний** – експеримент, який проводиться у звичних для учнів умовах. Як правило, для цього беруться два або більше паралельні класи, рівноцінні за успішністю і рівнем загального розвитку учнів. Один з класів – експериментальний, інший – контрольний. Після завершення експерименту порівнюють знання учнів в цих класах, роблять висновки та формулюють практичні рекомендації.

2. **Лабораторний** – експеримент, який проводять в спеціально створених умовах або в спеціально обладнаному приміщенні з метою з'ясування причин того, чому під час природного експерименту ті чи інші знання важко засвоюються або сприймають учнями. Лабораторний експеримент може передувати природному (наприклад, для уточнення методики і доцільності природного експерименту).

Іноді застосовують так званий комплексний експеримент, який включає і природний, і лабораторний експеримент.

За метою проведення педагогічний експеримент може бути:

- *констатуючий* (має на меті проілюструвати, зафіксувати рівень навчальної діяльності, якість знань учнів тощо);
- *навчальний або формуючий* (має на меті довести ефективність нової технології,

методу, прийому, засобу або форми навчання тощо).

За тривалістю педагогічний експеримент буває *довготривалим та короткотривалим*, а за складом явищ, що вивчаються – *простим або складним*. Педагогічний експеримент здійснюється за схемою:

- визначення рамок і предмета дослідження;
- з'ясування мети і завдань дослідження;
- висунення робочої гіпотези дослідження;
- визначення тривалості і місця проведення експерименту, його обсягу;
- вибір експериментальних і контрольних класів (груп);
- аналіз і розробка необхідних матеріалів для проведення експерименту;
- вибір критеріїв оцінки і методів обробки результатів експерименту;
- розробка методики спостереження за ходом експерименту;
- аналіз та інтерпретація результатів експерименту;
- формулювання висновків та методичних рекомендацій.

Педагогічний експеримент дає змогу зібрати найточніші і най достовірніші дані, на основі яких формулюються науково обґрунтовані висновки і даються конкретні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності процесу навчання.

На заключному етапі науково-педагогічного дослідження відбувається теоретичне обґрунтування педагогічного експерименту.

Слід розуміти, що система методів науково-педагогічних досліджень у МВГ постійно поповнюється новими методами. Останнім часом в методиці викладання географії все частіше застосовуються соціологічні та інші експертні методи дослідження.

7. Вимоги суспільства до підготовки вчителя географії на сучасному етапі

Педагогічна діяльність вчителя пов'язана з живим, динамічним та емоційним учнівським колективом. Тому до вчителя суспільством виставляється цілий ряд вимог. Сучасний вчитель географії повинен:

досконало володіти педагогічною майстерністю, мовою;

мати відмінні знання з предмету та загальну ерудицію;

мати ґрунтовні знання з педагогіки, психології та методики викладання географії;
мати високу культуру спілкування та педагогічний такт;
володіти традиційними та новими методами, прийомами, технологіями;
володіти вміннями проводити різні форми організації навчання тощо.

На сьогодні вчитель повинен бути:

винахідливим

вимогливим

доброзичливим

гуманним

справедливим

артистичним тощо.